

hoorden tot degenen die het ontwerp voor de vernieuwde Ridderzaal neersabelden. Helaas, de kap was al aanbesteed en werd gebouwd. Maar in 1900 werd hij alweer gesloopt en vervangen door een nieuwe 'middeleeuwse' kap. We zijn dan beland in het tijdperk waarin reconstructie van het verleden strookt met de tijdgeest van in ieder geval een aantal vooraanstaande heren.

Centraal in dit strijdperk staat jonkheer Victor de Stuers die geldt als de eerste hoge ambtenaar (en politicus) die pleitte voor een cultuurbeleid van de overheid en die dat beleid ook ontwierp. De Stuers was chef afdeling kunsten en wetenschappen van het ministerie van binnenlandse zaken van 1875-1901 en kamerlid. Hij was een strijdbaar romanticus die een conflict niet uit de weg ging. De architect Pierre H. J. Cuypers was zijn vriend en adviseur, en vele rijksgebouwen werden door architecten uit de school van Cuypers gebouwd. Zoals Rose gedroomd had over een nieuw regeringscentrum, zo had ook De Stuers dromen over een politiek en bestuurlijk centrum in Den Haag in neo-renaïssancestijl. Protesten bleven niet uit: toen C. H. Peters en J. van Lokhorst de nieuwe landsbouwmeesters werden, schreven architecten uit Amsterdam naar de minister dat dit gebeurde 'om zeker te zijn dat alles in de zoogenaamden oud-Hollandschen stijl wordt nagemaakt, waartoe slechts blinde werktuigen bruikbaar zijn'.

Ondertussen had Cuypers al carrière gemaakt; hij was rijksbouwkundige voor de rijksmusea, waar hij De Stuers als baas had. Die schreef over hem: 'Ik heb den gediensstigen man jarenlang officieel en officieus danig geëxploiteerd; zoo werd er vanwege het departement van Binnenlandsche Zaken niets meer gebouwd, noch gerestaureerd zonder dat Cuypers deswege gehoord en geraadpleegd was'. Veel bouwde Cuypers niet voor het Rijk, maar wat hij bouwde had een grote uitstraling naar de andere bouwmeesters die voor de rijksoverheid werkten.

Niet overal was De Stuers de baas. Op justitie werd W. C. Metzelaar, een medestander van Rose, de bouwmeester. De passie voor nieuwe en gewaagde constructies van gietijzer kon bij utiliteitsgebouwen als gevangenissen met hun grote koepels beter uitgeleefd worden dan bij de Ridderzaal; meer dan dertig jaar lang, van 1886 tot 1914 bepaalde Metzelaar het aanzien van justitieel Nederland waarmee hij zijn stempel drukte op vele stadsgezichten.

Met het bovenstaande is slechts een greep gedaan uit *De Rijksbouwmeesters*; het boek is een standaardwerk geworden met een rijke inhoud die de rijksarchitectuur vanaf de Bataafse Republiek tot heden behandelt. Er werkte een reeks van auteurs aan mee, maar het leeuwendeel van de hoofdstukken is van Paul. T. E. E. Rosenberg die nauwkeurig, analytisch en toch gedreven schrijft. De goede tweede is Guido H. P. Steenmeijer, waarmee niets ten nadele van de andere auteurs is gezegd. Het boek is niet alleen fraai uitgegeven, maar is ook systematisch van opzet; het bevat goede overzichten die de hoofdstukken over de diverse tijdvakken samenvatten, en de registers zijn uitgebreid en handzaam.

Tessel Pollmann

D. Jansen, *Op zoek naar nieuwe zekerheid. Negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme* (Dissertatie Groningen 1994; Amsterdam: Thesis Publishers, 1994, 288 blz., f39,50, ISBN 90 5170 286 8).

Oude geloofs zekerheden verloren in de loop van de negentiende eeuw voor veel mensen hun waarde. De traditionele christelijke visie op het bovennatuurlijke werd achterhaald geacht. Maar een volledige natuurwetenschappelijke werkelijkheidsbeleving voldeed evenmin. Zodoende kon in het derde kwart van die eeuw het spiritisme een opmerkelijke heropleving beleven.

Het spiritisme had natuurlijk reeds eind achttiende eeuw opgang gemaakt, onder invloed van (overigens onderling tamelijk uiteenlopende) romantische geesten als Swedenborg, Mesmer, Lavater, Jung-Stilling en Oberlin. Zij hadden ook in Nederland discipelen en navolgers: literati als Van Goens, Bilderdijk en Van Alphen, natuurwetenschappers als A. Numan en J. A. Uilkens en een aantal medici, gebiologeerd door het dierlijk spiritisme. Vanaf 1858 (het medium Home bezocht Den Haag en kort erna werd het spiritistisch gezelschap Oromase opgericht) werd het spiritisme *salonfähig*. En dan niet alleen onder ietwat zweverige lieden: zelfs de vrijdenkers van De Dageraad schonken er serieuze aandacht aan. Het moderne spiritisme bezat een natuurwetenschappelijke pretentie, want het geloofde in vooruitgang in continuïteit, in redelijkheid en wetenschappelijkheid. Daarnaast werd een sterk spiritistische thetische filosofie ontwikkeld (met name door S. F. W. Roorda van Eysinga), die zich als een alternatief voor het natuurwetenschappelijk positivisme aanbood.

Opmerkelijk was de belangstelling voor het moderne spiritisme in de kring van de Groninger en 'evangelische' theologen. En dat niet alleen van een excentrieke pedagoge als Elise van Calcar (die Swedenborg herintroduceerde en een aantal predikanten als D. P. M. Huet en M. Beversluis bracht tot een christelijk spiritisme), maar ook van theologen van naam als P. Hofstede de Groot, S. K. Thoden van Velzen en A. Rutgers van der Loeff. Wat zij zagen in het spiritisme was een nieuwe basis voor het geloof, inclusief voor het wonder, de Opstanding en het Eeuwig Leven; een bron voor geest en leven en daarin een nieuwe maatschappelijke bezieling; eigentijds en redelijk, een poging geest en natuur bijeen te houden en een alternatief voor het modernisme.

Jansen heeft een belangwekkend onderwerp aan de orde gesteld. Zijn Groningse dissertatie bewijst de betekenis van het spiritisme in de intellectuele en culturele discussie van die eeuw. Hij heeft veel materiaal aangebracht. Zijn boek heeft echter minder sterke kanten. De compositie is oorzaak van herhaling van feiten en gebeurtenissen, en de auteur lijkt al te snel tevreden met het constateren van invloeden van spiritisme. Negentiende-eeuwse theologen waren niet zelden onduidelijk, op zoek, ambivalent; identieke woorden verhulden uiteenlopende gedachtengangen. Jansen maakt aannemelijk, dat de Groninger theologie en mentaliteit elementen bezat, die een aantal volgingen konden maken tot aanhangers van zoiets als het christelijk spiritisme. Maar zowel kwantitatief als kwalitatief poneert hij mijns inziens meer dan hij bewijst een sterke samenhang tussen Groninger theologie en het spiritisme.

G. J. Schutte

R. van Ginkel, *Groen-zwart. Texels in het hart. Beschouwingen over een eilandcultuur* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1995, 151 blz., f29,50, ISBN 90 5589 017 0).

De in deze bundel opgenomen essays vormen de neerslag van een historisch-antropologisch onderzoek dat de auteur tussen december 1989 en maart 1991 op Texel verrichtte en daarna op gezette tijden in diverse archieven voortzette. Vier daarvan, verschenen in de periode 1990-1995, stonden eerder in bladen als het *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, *Vrijetijd en samenleving* en *Holland*. Een vijfde essay zag speciaal voor deze bundel het licht. Eerder publiceerde de auteur naar aanleiding van zijn studie het proefschrift *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932)*. Hij maakt door zijn aanstekelijke stijl van schrijven de lezer duidelijk geïnteresseerd voorde meer specialistische inhoud van het proefschrift. Hierbij is de auteur in zijn eerste doelstelling — het voor een groter publiek toegankelijk maken van zijn bevindingen — reeds geslaagd.